

התאוששות החורש – בעיה בשמירה על חיות הבר

מספר המינים של בעלי החיים המצויים מחוץ לחורש גדול מזה שנמצא בתוכו. התפשטות החורש עלולה, איפוא, לגרום ללחץ על אוכלוסיות של מינים שלמים ואולי אף להכחיד חלק מהן. דרושה גישה חדשה לשאלת השימור כדי למנוע סכנה כזאת

— מאת יגאל סלע —

תמונה של הרס מוחלט, אלא תמונה של השתנות, כתוצאה ממיוזג תנאים טבעיים ומלאכותיים, ש"יצרו מערכת אקולוגית חדשה לחלוטין. אכן, יש מינים שנעלמו, אך יש מינים שבאו במקומם. יש מינים שנדחקו אל השוליים אך יש מינים שבאו מהשוליים ותפסו את המרכז.

שאלות ללא תשובה

אומנם אין ספק בכך, שבמשך מאות ואלפי שנים, שבהן "טיפל" האדם בנוף, נעלמו מהארץ הרבה מינים של בעלי חיים וצמחים — אך מן הדין שנראה היעלמות זו בפרופורציות הנכונות. שכן עדיין יש כמה שאלות שטרם זכו לתשובה

דעה מקובלת היא, שהמערכת האקולוגית של ישראל ושכנותיה הרוסה ויש לשקמה. גישה זו מבוססת, בין השאר, על תיאורים היסטוריים (האריות והדובים המוזכרים בתנ"ך), על תיאורי יות מודרניות (שהביאו בין השאר לנטיעת יערות הארון של הקרן הקיימת לישראל) ועל מחקרים המשחזרים גופים של העבר.

אבל באחרונה התעוררה דעה — אומנם בקרב מעטים — כי גופי ישראל של היום אינם מהווים

יגאל סלע הוא אחד הוותיקים באנשי החברה להגנת הטבע

טוח ציד של עקבים במערב הגליל (3—1972). מקרא : נקודות פזורות — חורש צפוף, כיסוי עד 100%. נקודות צפופות — שיחים נמוכים. כיסוי עד 100%. קו דק — גבול שטחי הצייד. כיסוי של 20%—50%. רעיה חזקה. נקודה שחורה עבה — מקום הקוי

גאותה — והן עשויות להשפיע על כל הגישה בעניין זה. למשל:

● מה חלקם של שינויי האקלים בשינוי נופה של ארץ ישראל?

● מה בדיוק חלקו המובהק של האדם בשינוי הנוף בארץ ישראל מאז תחילת ההיסטוריה?

הבהרת שאלות אלה עשויה להביא לפתרון שאלות ספציפיות יותר, כגון: האם היעלמו של אייל הכרמל הוא תוצאה של ציד בלבד, או אולי היה מין זה ממילא בנסיגה מתמדת באזור רנו, בגלל שינויי האקלים, והאדם רק זינב בשר-אריות? שאם לא כן — מדוע לא השמיד האדם לחלוטין גם את הצבאים והיעלים? והאם היעלמו של הסנאי והזחב קשור בציד או בגורם אחר? דוגמאות מעין אלה יש לרוב, הן מעולם החי והן מעולם הצומח.

שינוי ולא השמדה

מוכן שאין אנו מבקשים להתעלם מהשינויים העצומים שגרם האדם בנוף. דוגמה בולטת לכך היא מה שהתחולל בנופי המים של הארץ: היעלמות החולה, תפיסת רוב מקורות המים, זיהום המים העיליים והתחתיים (כולל הים) הם אולי הנזקים החמורים ביותר לטבע ולנוף שידעה ארץ ישראל מאז ימי בראשית; נזקים שגרמו להרס מוחלט וסופי של בתי גידול רבים. אולם במקביל קיימת בארץ דוגמה אחרת של

שינוי ולא של השמדה. דוגמה זו מתחוללת באי-זור ההר — בעיקר בגליל.

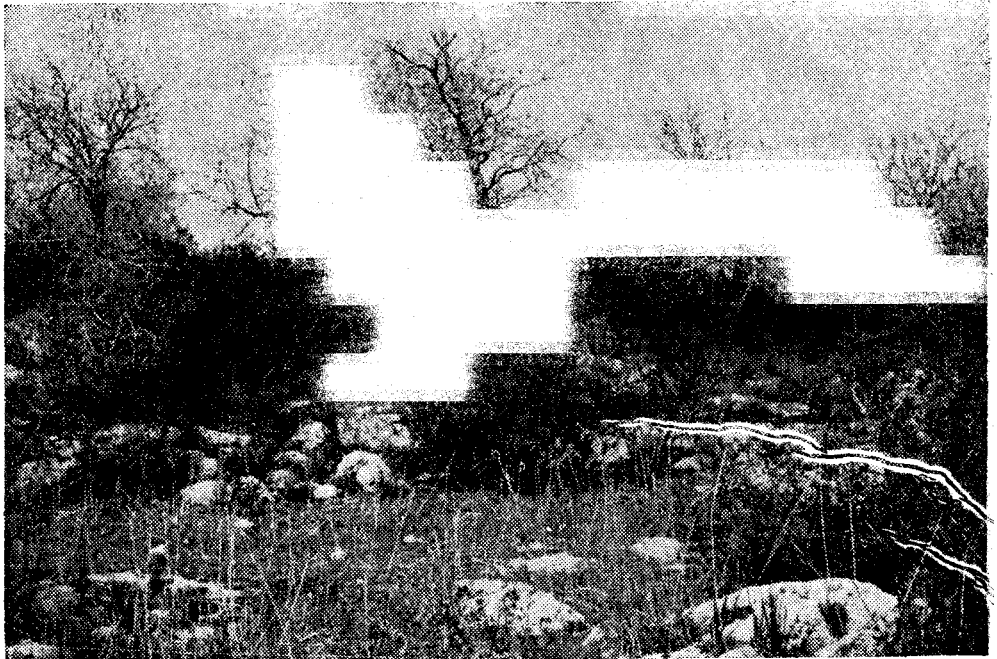
שינוי זה איננו מהיר. הוא מתחולל זה אלפי שנים. תחילתו מאז הקמת יישובי הקבע על ידי האדם, ושיאו בתקופת המישנה והתלמוד. השינוי הזה חל כתוצאה מהתרבות החקלאית, שבימי המישנה והתלמוד הגיעה לפיסגתה וידעה לנצל כל פיסת קרקע לגידול מזון.

תרבות חקלאית זאת השתלטה על רוב רובו של השטח, שהיה מכוסה חורש טבעי. לפי כל הסימנים שרד אז החורש רק במקומות טרשיים באופן קיצוני, במדרונות תלולים במיוחד ובשולי מדרגות ומצוקים וכדומה.

אגב, יש חוקרי תנ"ך שלדעתם מהווה החורש סימן לחורבה ולעזובה, שכן החורש היה חזר ומשתלט על שטחים רק לאחר מלחמות קשות, שגרמו להזנחת שדות.

ביחד עם החורש התמעטו או נכחדו או אותם בעלי חיים שאין להם קיום אלא בסבך החורש, כמו נמנמן העצים, הסנאי וכדומה. כן נפגעו או בוודאי אוכלוסיות בעלי החיים שגרמו נזקים לא-דם, כגון נמרים, או (כאשר נתרבה מספר בני העמים הזרים שישבו בארץ) חזירי הבר שנצודו למאכל.

במקום אלה חדרו אל הנופים המשתנים מינים רבים החיים כיום בצפון הארץ, ואשר קיומם מבוסס על נוף שהוא בעיקרו פתוח, כגון צבי וחוגלה.

זה מול זה: שטח שהמרעה בו הופסק והצמחיה מקשה על הדורסים —

חורש בהרכב חדש

אומנם עם הכיבוש הערבי חלה ירידה תלולה בתרבות החקלאית. שטחים רבים נעזבו, והחורש חזר והשתלט עליהם. אבל הרכב החורש הזה איננו דומה בהכרח לחורש שהיה קודם לכן. שכן צמחים בעלי פוטנציאל ריבוי גבוה, או בעלי כושר הסתפקות בקרקע רדודה הגדילו את חלקם היחסי בנוף.

בדומה לשינוי הזה חל בוודאי שינוי גם בהרכב בעלי החיים שבאו עם החורש החדש. עוף יער מובהק כלילית, יכול היה במקרה כזה לחזור ולתפוס את מקומו מחדש אפילו עד הר הכרמל. אבל שיבת נמנון העצים לכרמל, למשל, נח-סמה על ידי אזורי העמקים והגליל התחתון, שב-הם לא התחדש החורש הצפוף במידה מספקת, כדי לאפשר מעבר לנמנון.

מתקבל על הדעת גם, כי נשרים נהנו מירידת רמתה של החקלאות, נוכח האפשרות שמצב זה הביא לתמותה גדולה יותר של בהמות הבית.

שינוי בגלל מכוונות

החקלאות המודרנית שבה ושינתה את המצב. עיבוד האדמה המכני גרם שוב להיעלמו של החורש "הטבעי" בערוצי הנחלים, במדרונות ה-מתונים ובאזורים השטוחים, יחסית, של פרשות המים. מצד שני גרם המעבר לכלים מכניים לכך, שאזורים שנמצאו בלתי נוחים לגישת הכלים הללו, נעזבו מאז מלחמת השחרור והם חוזרים ומתכסים בחורש.

אבל שוב: מה שאנחנו מקבלים, הוא שונה מ-מה שהיה. דוגמה טובה לכך אנחנו מוצאים ב-מורת טבע קטנה הנמצאת בין מושב לימן לראש הנקרה.

בזמנו, כאשר הוכרזה שמורה זאת, צויין כי היא מיועדת לשמר בית גידול של כורכר בצפון הארץ. הכוונה היתה, בין השאר, לשמר כאן צב-עונים, מינים אחדים של סחלביים, לשון האפעה, אזוביון, ועוד מינים הזקוקים להגנה ממשית מאוד באזור ההוף.

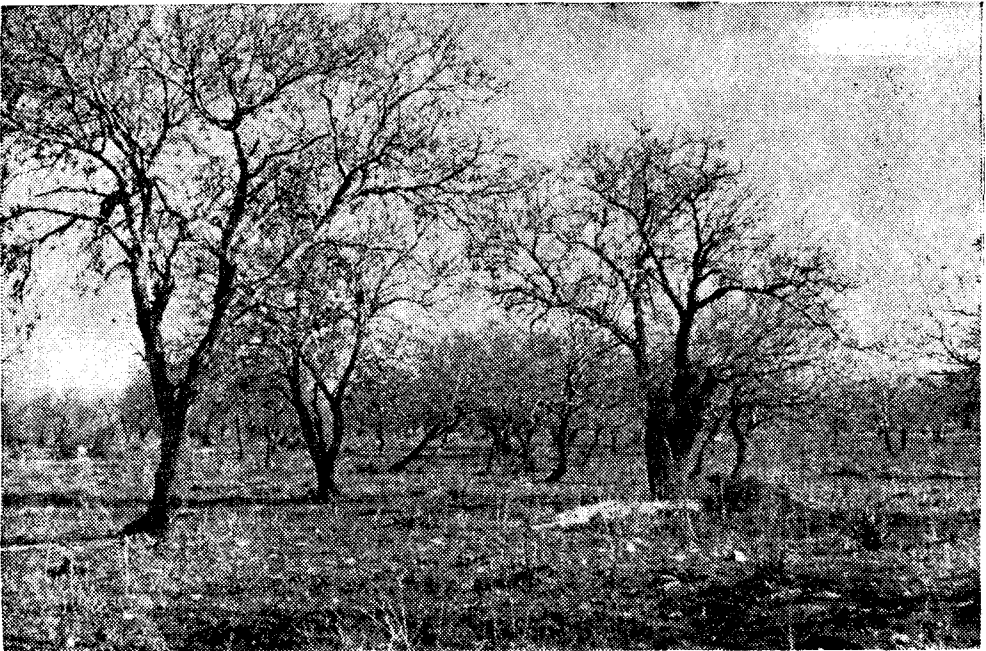
והנה עתה, 18 שנה לאחר הצעת השמורה, מס-תבר לנו יותר ויותר שכוונות לחוד — ומציאות לחוד. הפסקת השימוש המסורתי של מרעה ו-ריפה בשטח זה גרמה להשתלטות שיחים, במיוחד אלת המסטיק — ולדיכוי המינים הנדירים שלמע-גם, בין השאר, הוכרזה השמורה!

המתרחש בשמורה זאת הוא רק דוגמה קטנה למה שמתחולל בשטחים נרחבים מאוד בארץ, הן בשמורות טבע והן מחוץ להן. משמעות הדבר מרחיקה לכת ואינה קשורה רק בצמחיה, אלא גם בבעלי חיים.

עופות נוחים לחיזוי

הנוחים ביותר לחיזוי עתידם בשטח כלשהו הם העופות. לצורך רשימה זאת, נתייחס לעופות שיר ולדורסים.

מיון העופות לפי בתי הגידול בהרים מראה, כי מספר המינים הדוגרים ממש בתוך החורש הצפוף בלבד. לעומת זאת מצויים כ-25 מינים

— לעומת שטח שהמרעה נמשך בו, ומאפשר ציד לדורסים.

שאינם מסוגלים להתקיים כלל בין סבכי החור-
רש. אחדים מאלה, כמו חנקנים, אומנם מצויים
בשולי החורש, אבל אחרים, כגון סלעית ההרים,
החוגלה וכל דורסי היום, אינם מסוגלים להתק-
יים שם בכלל.

הקטנים בעופות אלה, ששטח המחיה שלהם
מצומצם, עשויים אומנם למצוא להם מקום מחיה
בקרחות היער — אם יש כאלו. הם מסוגלים
להסתפק במרגלות מצוקים, מישטחי סלע חשופים
וכדומה. ומכיוון שאינם קשורים לנקודת
קיבון מוגדרת, הם יכולים לנצל הזדמנויות
של תחומי מחיה הנוצרים מדי פעם, כגון אוו-
רים שסבלו מדליקה או ממזיק כלשהו. בהתאם
לדרישות הספציפיות של המין, עשויים עופות
קטנים אלה להשתלב יפה גם בשטחי בתה וגריגה.
אבל גם בין אלה יש הבדלים ניכרים. עפרוני
מצוייץ, למשל, ייאלץ לעזוב שטח בו מתקדם
החורש, כבר בשלב מוקדם של הצטופפות השי-
חים. חוגלה מסוגלת להחזיק מעמד פרק זמן
נוסף, ואילו סבכי קוצים מסוגל להישאר במקום
עד שזה מתכסה כליל בעצים.

שטח לתצפית ונחיתה

לעומת יכולתם של עופות אלה להחזיק מעמד
בהרים תקופה נוספת, נמצאת בנסיגה מוחשית
כבר היום אוכלוסיית הדורסים. דורס יומי מתחיל
את צידו בתצפית מטווח רחוק, ומשלים אותו בנ-
חיתה אלכסונית (כמו העיט או העקב), או אנכית
(חיויא).

כדי לצוד טרף צריכים, איפוא, דורסים אלה
שני תנאים בסיסיים: שטח פתוח לתצפית ושטח
נקי כדי לנחות עליו. שני תנאים אלה נפגעים
בשלב מוקדם של תהליך התקדמות החורש: כבר
עם הצטופפות שיחי הסירה הקוצנית נסגרים שט-

חי המחיה של הדורסים.

התחדשות בלתי מבוקרת של החורש הים תי-
כוני — וגם חורש מסוג אחר — עלולה, איפוא,
להגביל בצורה דרסטית את תפוצתם של כמה
עשרות מיני ציפורים בכל רחבי הארץ. אחדים
מאלה, כגון פפיון זהוב, חוגה, חנקן אדום-גב
ואחרים, אף עלולים להיכחד כליל מהארץ.

גורל דומה עלול לפקוד גם חלק ממיני האירי-
סים הגדולים (אונקוציקלוס) בגליל המערבי, בנ-
חל דישון ובמקומות אחרים. גם החלמוניות הג-
דולות המצויות בנחל דישון עומדות בפני סכנה
כזאת, ומצבן מחייב פתרון כבר עתה.

מחשבות חדשות

העובדות הללו מעוררות מחשבות חדשות לגבי
הדרך שבה צריך לדאוג להגנת הטבע. המסקנה
הראשונה אליה מגיעים היא, כי עלינו להרבות
בחקר הגורמים הפועלים בעת שימור טבע וה-
יחסים ההדדיים שלהם. יש להשיג מידע מפורט
מאוד ועדכני ככל האפשר על התהליכים המש-
פיעים על השמורות. מערכת הצעדים שאנו נוק-
טים כיום, כגון מגיעת ציד צבאים או קביעת
שמורות חדשות, מבוססת, למרבה הצער, על ידע
מינימלי, והדבר עלול לפגוע בנו בעתיד.

במקום זאת היה רצוי למצוא — לאחר חקירה
מעמיקה — דרכים לחידוש שימושי הקרקע הע-
תיקים, כגון מירעה. אפשר גם להביא מחדש
אוכלוסיות של איילים לוויסות היער, או להשת-
מש בשיטות חדשות של העדפת מין צמחיה אחד
על פני משנהו.

מיגוון החי והצומח המצויים כיום מחוץ לחורש
הוא גדול מזה שנמצא בתוכו. מוטב לנו לחזור
ולבדוק במבט בוחן, אם כדאי לנו לעשות הכל
כדי להחזיר את החורש, ולפגוע ב"רכוש" הטבעי
הנמצא בידינו כעת.